

DIVADELNÍ FAKULTA AKADEMIE MŮZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

DAMU

STUDIJNÍ TEXTY

**MILADA
MAŠATOVÁ
CESTY
K METAFOŘE**

PRAHA 1996

Milada Mašatová

Cesty k metafoře

**Náměty a úvahy o možnostech rozvíjení
metaforického myšlení a sdělování
v tvořivé dramatice.**

© Akademie múzických umění, 2026

© dědicové Milady Mašatové, 2026

Toto dílo je licencováno pod licencí Creative Commons BY-SA
(Uveďte původ – Zachovejte licenci). Licenční podmínky najdete na adrese
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>.

Vydala Akademie múzických umění v Praze v Nakladatelství AMU
Praha 1996, 2026

Typografie a sazba: Nakladatelství AMU

ISBN 978-80-7331-750-8 (iPDF)

www.namu.cz

OBSAH

I. A.	Úvahy o metafoře jako způsobu myšlení, prostředku komunikace, formy uměleckého vyjadřování a jedné z cest k sebepoznávání	5
I. B.	Úvahy o metafoře v souvislosti s postupy a cíli tvořivé dramatiky, dramatické výchovy	9
II. A.	Úvodní poznámky k metodické části	13
II. B.	Náměty, východiska, popisy možných postupů s dětmi předškolního a nižšího školního věku	
	Námět č. 1: „Jména a názvy“	16
	Námět č. 2: „Naše rodina“	17
	Námět č. 3: „Hádanky“	18
	Námět č. 4: „Co by byl, kdyby byl...“	23
	Námět č. 5: „Na proměny“	24
II. C.	Náměty, východiska, popisy možných postupů s dětmi vyššího školního věku a staršími	
	Námět č. 6: „Řetízky“	27
	Námět č. 7: „Herbáře, bestiáře, nomináře“	31
	Námět č. 8: „Diáře“	33
	Námět č. 9: „Klíče“ („Třináctá komnata“)	35
	Námět č. 10: „Na metaforu“	38
	Námět č. 11: „Na barvy“	39
	Námět č. 12: „Dvojice“	41
	Námět č. 13: „A co poetika...“	43
III.	Na prahu divadla a poezie	45
	Soupis použitých pramenů a literatury	50

I. A. Úvahy o metafoře jako způsobu myšlení, prostředku komunikace, formy uměleckého vyjadřování a jedné z cest k sebepoznávání

Při pročítání jedné z publikací, věnovaných metafoře, jsem narazila na větu: „Lze si povzdechnout, že studií, sborníků i monografií o metafoře je takřka tolik, co metafor“.¹⁾ V souvislosti s ní jistě nemusím zdůvodňovat ani proč nebudu svou práci uvádět nějakou vlastní definicí metafor, ani proč se nebudu snažit předstírat, že můj úvod je vyčerpávající.

Vybrala jsem několik výroků, které uvádím proto, že se k nim chci v této metodicky zaměřené práci vracet, odvolávat se na ně.

Nejprve uvedu ty, které souvisejí zejména s metaforou básnickou.

Karel Oliva²⁾ říká:

„V metafoře se jedno slovo nahrazuje druhým na základě podobnosti jejich významů podružných. Ale tento základ podobnosti není uváděn a čtenář nebo posluchač musí sám onu podobnost zjistit a uvědomit si, proč je obvyklé slovo nahrazeno jiným. Jen tak metaforu pochopí. Čím více je podružných významů, spojujících dvě slova, z nichž jedno je zástupkou druhého, tím je metafora účinnější.“

A dále: „Opravdový básník přetváří zážitek a myšlenku v rytmus, v metaforu, v obraz.“

Vítězslav Nezval:³⁾

„U básnického obrazu není představa přirovnávající podružnějšího významu než představa přirovnávaná, neboť úkolem představy přirovnávající („obraz co bílých měst u vody stopen klín“, „zbortěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk“) není, aby vymezila, zesílila, přiblížila nebo vysvětlila představu přirovnávanou („toť dětinský můj věk“), u básnického obrazu jde o sdružení dvou představ, z nichž první i druhá, přirovnávaná i přirovnávající, mají stejnou důležitost. Obě tyto představy jsou samostatné, a třebaže následují jedna za druhou, vnímáme je, jako by byly vyřčeny současně, jako vnímáme hudební akord, který je výsledkem současného zaznění několika tónů.“

(1) Zuska, V.: Temporalita metafor. Praha, nakl. Gryf 1993.

(2) Oliva, K.: Theorie literatury. Česká grafická Unie 1947.

(3) Nezval, V.: Moderní básnické směry. Praha, Čs. spisovatel 1984.

A nyní výroky, které můžeme nahlížet i v jiných souvislostech než jen v souvislosti s metaforou básnickou.

J. Mukařovský:⁴⁾

„Metafora - jeden z tropů, při němž do smyslového kontextu vstupuje místo očekávaného a v daném spojení obvyklého slovo jiné, které má s oním slovem významovou shodu jen nepřímou. Obě slova, o něž jde, se neshodují ve významu osnovném, nýbrž mají společnou jen jistou skupinu významů akcesorních, tj. oněch neurčitých, rychle se střídajících představ, jejichž shlukem bývá osnovný význam každého slova doprovázen; tyto akcesorní významy se metaforou oživují a zesilují (...); nezbytnou podmínkou účinnosti metafory je vědomí významové dvojitosti, jakési napětí mezi slovem očekávaným a slovem na jeho místo vstupujícím.“

I. A. Richards:⁵⁾

„Metafora není dekorativní odbočkou od doslovného, 'vážného', diskursu, ale svébytným a plně oprávněným komunikačním nástrojem. Je interakčním můstkem, prostředkem pro průlom bariér diskursů, beranidlem otevírajícím konvencemi relativně uzavřený systém jazyka a jazykové komunikace.“

P. Ricoeur:⁶⁾

„Metaforická výpověď operuje na dvou referenčních polích současně. První význam se týká pole známé reference, tj. domény takových jsoucen, jimž lze přiznat přívlastky, které jsou samy o sobě použity v běžném významu. Pokud jde o druhý význam, který by se měl objevit, ten se ustavuje v referenčním poli, jež není charakterizováno přímo a nemůže být proto náležitě popsáno běžnými přívlastky.“

M. Black:⁷⁾

„Metafora vybírá, zdůrazňuje, potlačuje a organizuje rysy hlavního předmětu tím, že implikuje výpovědi o tomto předmětu, které se běžně používají o předmětu vedlejší. (...) Použití 'vedlejšího předmětu' pro iluminaci, pro zajištění vzhledu do 'hlavního předmětu' je význačnou intelektuální operací, vyžadující simultánní vědomí o obou předmětech, které není redukovatelné na jakékoli porovnání těchto předmětů.“

(4) Mukařovský, J.: Heslo Metafora. - In: Masarykův slovník naučný

(5) Richards, I. A.: The Philosophy of Rhetoric. New York 1936. - In: Zuska, V.: Temporalita metafory. Praha, nakl. Gryf 1993. (Dále jen - In: Zuska, TM.)

(6) Ricoeur, P.: La metaphore vive. Paris 1975. - In: Zuska, TM.

(7) Black, M.: Metaphor. Philosophy looks at the Arts. - In: Zuska, TM

Ve všech těchto výrocích se objevuje pojem metafora v souvislosti se slovem, s výpovědí spojenou s užíváním jazyka, řeči. I já si chci všimnout převážně tohoto typu uplatnění metafory. Navíc však nechci opomenout další možnosti, to jest ty, kdy „vedlejším předmětem“ (podle M. Blacka), „druhým významem“ (podle P. Ricoeura) nemusí být slovo, ale např. pohyb, zvuk, tvar atd., a kdy i „hlavní předmět“, „první význam“ může být vyjádřen buď slovem, nebo také jiným způsobem.

V souvislosti s tímto záměrem uvedu další citaci:

Joachim Gasquet⁸⁾ - z rozhovoru s Paulem Cézannem:

„Plátno nabývalo stále větší rovnováhy. Obraz, předem důkladně promyšlený, si patrně podle svého zvyku narychlo naznačil uhlem a z barevných skvrn, které všude tuto osnovu obklopovaly, se už vylupoval motiv. Krajina působila jako mihotání, neboť Cézanne kladl zpočátku barvy opatrně kolem každého předmětu, jako by každý tón zkoušel, a všechny tyto barevné hodnoty den ze dne nepozorovaně přibližoval dokonalé harmonii, vázal je navzájem tlumenou svítivostí. Objemy se zpevňovaly a vysoké plátno směřovalo teď k oné svrchované rovnováze a k onomu nasycení, které podle Elie Faura charakterizují všechny Cézánovy obrazy. Starý Mistr se na mne usmál.

Cézanne: ‘Slunce svítí a v srdci jásá naděje.’

Já: ‘Jste dnes spokojen?’

Cézanne: ‘Už ten motiv držím...’ (Sepjal ruce.)

‘S motivem je to takhle, vidíte?’

Já: ‘Jak to?’

Cézanne: ‘Nu ano...’ (Opakuje svůj pohyb, napne prsty a ruce rozevře, zvolna, zvolna je opět k sobě přibližuje, pak je sepne, stiskne a pevně do sebe vklíní.) ‘K tomuhle je třeba dojít ... Sáhnu-li příliš vysoko, nebo příliš nízko, je konec. Nesmí v tom být ani jedno příliš volné očko, ani jeden otvor, kterým by uniklo pohnutí, světlo, pravda.’“ (...)

A na jiném místě:

„..... Po dlouhém mlčení vzal zase do ruky štětku a díval se střídavě na plátno a na motiv.

‘Ne, ne. Počkat. To není ono. Nemá to celkovou harmonii. Tohle plátno nemá vůbec žádnou vůni. Řekněte mi, jaká z něho proudí vůně! Co z něho cítíme? Nu tak...’

Já: ‘Vůni borovic.’

(8) Gasquet, J.: Motiv. - In: Lamač, M.: Myšlení moderních malířů. Praha, Odeon 1989

Cézanne: 'To říkáte proto, že se v popředí kývají větve dvou velkých borovic... Ale to je zrakový dojem.... Ostatně zcela modrá borovicová vůně je v slunci ostrá a musí se spojit se zelenou vůní luk, která jsou tu každé ráno tak svěží, a s vůní kamenů, se vzdálenou vůní mramoru Sainte Victoire. To jsem nevyjádřil. To je třeba vyjádřit: A barvou, bez literatury. Jako to dělají Baudelaire a Zola, kteří pouhým řazením slov tajemně provoní celý verš nebo celou větu. (...) Ve Weberově hudbě slyším vůni lesa a polí. A v Racinových verších cítím pousinnovský lokání tón, tak jako zaznívá z některých červení u Rubense óda, šepot v ronsardovském rytmu.'"

Kromě toho, že slova Paula Cézanna dokazují, jak nejen myšlenky, představy a slova, ale i vůně, zvuky, gesta, barvy a tvary souvisejí s nescetnými „vedlejšími významy“, nabízí mi malíř i možnost dopovědět to, jak lze rozumět pojům „metaforické myšlení“ a „metafora jako prostředek komunikace“. Po onom sepnutí rukou Cézanne totiž ještě mimo jiné dodává:

„Co je za přírodou? Možná, že nic. Možná, že všechno. Všechno, rozumíte? Tak tedy spínám její tápající ruce... Vpravo, vlevo, tady i tam, všude z ní беру barevné tóny a odstíny a kladu je na plátno, vážu je A ony tvoří linie.“

A metafora jako prostředek umělecké komunikace? Opět sáhnu po výroku jednoho z nejpovolanějších.

Otakar Zich.⁹⁾

„Myšlenky neobyčejné a nové žádají si neobyčejného a nového výrazu. Básník si musí pro ně **tvořit** řeč, tak jako si člověk vůbec **tvořil** řeč se stoupajícím duševním vývojem. Většina t. řeč. básnických figur a tropů je tohoto původu. Nejsou **ozdobami**, nýbrž **oklikami**, jimiž básník vyjadřuje to, co prostým, přímým způsobem vyjádřit nemohl. Ozdobami se stávají teprve tehdy, když je další básníci, pozorující jejich působivost, mechanicky přejmou. Ale tím klesne jejich umělecká hodnota, neboť necítíme pak již, že by byly nutné. Obecně řečeno: slovo musí být ztělesněním myšlenky, nikoliv jejím 'rouchem', jak se často říká. Řeč básnická musí být taková, abychom měli dojem, že si ji určitá myšlenka přímo a jedinečně (tj. pro ten a ten případ) vytvořila.“ (Všechna zvyraznění autora.)

(9) Zich, O.: O typech básnických. Praha 1937.

I. B. Úvahy o metafoře v souvislosti s postupy a cíli tvořivé dramatiky, dramatické výchovy.

V osnovách předmětu dramatická výchova čteme:

„Dramatická výchova má dvě základní vrstvy, které se v praxi prostupují a nelze je od sebe oddělovat:

1. Osobnostní rozvoj: V hrách a cvičeních se rozvíjejí uvolnění a soustředěnost, odstraňují se zábrany, **zcitlivuje se vnímání a schopnost objevování sebe sama i okolního světa**. Prohlubují a obohacují se pohybové dovednosti a schopnost výrazu pohybem, rytmické cítění, plynulost i **barvitost mluvního projevu**. Uvolňují a rozvíjejí se **obrazotvornost a tvořivost**.(...)

2. Sociální rozvoj: V hrách, cvičeních a dramatických improvizacích se rozvíjí schopnost **kontaktů a slovní a mimoslovní komunikace**, pěstuje se umění **naslouchat si vzájemně**, prohlubuje se **schopnost vcítění**, (zvýraznila M. M.), skupinové citlivosti, důvěry a spolupráce. Rozvíjí se i schopnost orientovat se v běžných i méně běžných životních situacích a mezilidských vztazích, rozhodovat se a jednat svobodně a zároveň odpovědně. (...)“

Vedle formulací těchto základních úkolů, jejichž naplňování se tvořivá dramatika v předmětu dramatická výchova zabývá, chci položit další vybrané formulace, vztahující se k vnímání a uplatňování metafory.

Vlastimil Zuska:⁽¹⁰⁾

„Recepce metafory prohlubuje po linii vlastní kreativity a vlivem autoafektivity porozumění sobě samému, porozumění jazyku a sobě jako ‘plavci v čase’.

M. Merleau-Ponty:⁽¹¹⁾

„... člověk se nevyjadřuje pouze k druhým; vyjadřuje se, aby zjistil, co míní on sám.“

J. M. Edie:⁽¹²⁾

„Jsme schopni se zaměřit na nové významy a rozlišit je v rámci zkušenostního pole tím, že připojíme k již zavedeným slovům nové referenty.

(10) Zuska, V.: Temporalita metafory. Praha, nakl. Gryf 1993.

(11) Merleau-Ponty, M.: Singes. Paris 1960. - In: Zuska, TM.

(12) Edie, J. M.: Expression and Metaphor. 1963. - In: Zuska, TM.

Prostřednictvím jistého typu **volných variací** (zvýraznil autor) jsme schopni 'objevit' v naší zkušenosti vztahy jiných, odlišných významů z neomezeného množství aspektů či hledisek."

Není mišlím zapotřebí dalších argumentů pro fakt, že věnuje-li tvořivá dramatika pozornost metafoře, chápe se jednoho z optimálních, výsostných prostředků.

Předpokládám, že při formulování uvedených úvah o podstatě a účinnosti metafory jak v oblasti umění, tak v oblasti komunikace vůbec, uvažovali jejich autoři převážně o vnímání i tvůrci dospělém. Budeme-li se však zabývat činnostmi v rámci dramatické výchovy, musíme si položit otázku, do jaké míry je oblast metafory přístupná dětem.

Opět chci nejprve ocitovat výroky, vyslovené v souvislosti s úvahami o metafoře.

Vítězslav Nezval:¹³⁾

„Hrajícímu si dítěti se může státí zámek dřevěné polínko, princeznou židle, slonem šicí stroj. Společný znak zámku a dřevěného polínka lze těžko najít logickým myšlením, avšak dětská fantazie si jej najde bleskurychle bez přemýšlení, jsouc poslušna oné utajené touhy, která v člověku od narození do smrti tuto fantazii rozehrává a řídí. Bylo již mnohokrát zjištěno vychovateli dětí, že si děti hrají s předměty, které připouštějí, aby si na nich fantazie hodně domýšlela, než s hračkami, jejichž smysl je jednoznačný a na první pohled jasný, jako je například smysl přirovnání zeleňého šosatého kabátu a hávu luční kobyly.“

Nezval nejenže považuje za zcela samozřejmé, že dítě pochopí přirovnání typu

„A kabát zelený, jež mistr nosí,
s životem krátkým, s předlouhými šosy,
kobyly luční podoben jsa hávu,
výmluvně hlásá tvůrce svého slávu.“

(Svatopluk Čech: Ve stínu lípy)

- tvrdí navíc, že schopnost nacházet, vnímat a chápat se těch nejvzdálenějších „podružných významů“, které mohou vytvořit onen akord, umocňující a nově ozařující ony významy a výpovědi, se kterými se běžně stýkáme, je vyvinuta u dětí tak silně, že její uplatnění vyhledávají, touží po něm.

Někdo může namítnout, že Nezval ve své výpovědi o principech moderních básnických směrů poněkud nadsazuje, příliš zaujat obhajobou fu-

(13) Nezval, V.: Moderní básnické směry. Praha, Čs. spisovatel 1984

turizmu, dadaizmu a surrealizmu v poezii. Já si dovolím poznamenat, že na základě zkušeností také odhaduji, že by dítě přece jen „roli“ zámku přiřklo spíš židli a „roli“ princezny polínku, a že by je k tomu vedly právě ony společné podružné významy a vlastnosti - ale nemyslím si, že to je rozhodující. Fakt, že děti překračují daleko snadněji bariéry, bránící dospělému užít „zástupky“, která se mu zdá příliš „málo související“, je, myslím, neoddiskutovatelný.

Přesto chci uvést ještě jeden příklad, že děti nejen se samozřejmostí, ale opravu s radostí přijímají metaforu: je to hádanka. Účinnost, sdělnost a obraznost metafory např. v lidové hádance jsou přitom nesporné:

„Pletu chlívek pro pět ovec
čtyři pohromadě, pátá zvlášť.“

Svědčí o tom nejen všechny významy, spojující vlněný palčák s teplým chlívkem, ale i následná „proměna“ dětských prstů v ovečky; tato hádanka přirozeně v sobě nese onu „významovou dvojitost“, „jakési napětí mezi slovem očekávaným a slovem na jeho místo vstupujícím“. (Ostatně i Karel Oliva říká: „Všechny hádanky se zakládají na metafoře.“) Okamžik „rozluštění“ hádanky je tedy vlastně pochopením, přijetím metafory. Že je u dětí doprovázen uspokojením, víme ze zkušenosti. Navíc jsem se přesvědčila, že děti si rády hádanky i vymýšlejí, tady „vyjadřují se“ metaforou, nebo se o to alespoň rády pokoušejí.

A jak se zde vyrovnáme s tvrzením M. Blacka, že použití „vedlejšího předmětu“ pro iluminaci, pro zajištění vzhledu do „hlavního předmětu“ je význačnou intelektuální operací?

Jsem přesvědčena, že rozdíl mezi dítětem a dospělým ve vztahu k metafoře není ve schopnosti ji vnímat, vytvářet a užívat, neboť této intelektuální operace je dítě schopno. Uvedu ještě výrok Aleny Urbanové⁽¹⁴⁾, která říká o dětském divákovi: „Se svou čistou vnímavostí, stále obnovovanou, jsou děti schopné přijímat všechno; scénická metafora jim nedělá potíže.“

Rozdíl mezi dítětem a dospělým (nebo dospívajícím) je ve schopnosti chápat a uplatnit vědomě metaforu jako umělecký prostředek.

Hledat i k tomu cestu a nebloudit na ní ve slepých uličkách „vysvětlování“ a „objasňování“ typu „co tím chtěl básník říci“, tedy vědět, že onen „druhý význam“ se „ustaluje v referenčním poli, jež nemůže být náležitě popsáno běžnými přívlastky“, to je také součástí - a to velice náročnou a nezanedbatelnou součástí - práce v dramatické výchově.

(14)Urbanová, A.: Mýtus divadla pro děti. Praha, ARTAMA 1993

Za základní úkol však považuji ve zvolené oblasti tvořivé obohacování a rozvíjení oné přirozené schopnosti vnímat a přijímat metaforu jako hodnotný prostředek, vedoucí k nacházení a objevování nových vztahů a souvislostí v naší zkušenosti, vedoucích k porozumění sobě samému i k porozumění druhým; přijímat ji jako onen „prostředek pro průlom bariér“, jako „beranidlo“, otevírající cesty ke smysluplné komunikaci.

Aby se pak splnění tohoto úkolu mohlo stát i dobrým základem pro vědomé vnímání a chápání metafor jako umělecké formy sdělování (jak v oblasti literatury, tak v oblasti dramatického umění a konečně i umění dalších), měly by se **poučeně a soustavně uplatňované činnosti**, otevírající tuto „vstupní bránu do estetického regionu“, ¹⁵⁾ stát jednou z „nitek“, z nichž „tká“ své dílo tvořivá dramatika, nitek, procházejících celým procesem dramatické výchovy.

(15) Zuska, V.: Temporalita metafor. Praha, nakl. Gryf 1993.

II. A. Úvodní poznámky k metodické části

Před uvedením několika námětů a popisováním možných postupů považuji za potřebné položit si tyto otázky a pokusit se na ně odpovědět:

1) Co je samozřejmým a nezbytným základem pro rozvoj vnímání a přijímání metafor, pro rozvíjení metaforického myšlení?

2) Co může (nemůže, měl by) udělat pedagog v tomto směru pro děti navíc? Jak a co pro děti mladší, jak a co pro starší? Co by pedagog neměl?

3) Čeho se dá - alespoň do jisté míry - „dosáhnout“ cílevědomou „péčí“ o rozvíjení schopnosti metaforu vnímat, přijímat, sdělovat jí?

4) Proč se to zde - nejen v těchto otázkách, ale v celé následující části práce - „hemží“ uvozovkami?

K otázce 1

Samozřejmým a nezbytným základem je co nejčastější setkávání s metaforou, zejména s metaforou v umění. To znamená, že děti (menší, větší i největší) by měly:

- vidět, setkávat se často s dobrými filmy, s dobrými představeními v divadle, s výstavami: mít možnost sdílet prožitek s vnímavými dospělými

- poslouchat a slyšet dobrou hudbu, učit se ji vnímat, a hlavně
- číst, číst dobré knihy; už od nejnižšího věku mít možnost poslouchat hezké čtení, poslouchat a číst i poezii.

K otázce 2

V období práce s dětmi předškolního a nižšího školního věku:

může - nabídnout řadu dalších setkání s metaforou z nejrůznějších oblastí

- nabídnout možnost aktivního konání, spontánní tvořivé činnosti v souvislosti s metaforou

nemůže - vědět, co nabídnou, jak zareagují, čím odpoví žáci (na to však může být zvědavý!)

měl by - nadhlížet a sledovat smysl činností vzhledem k procesu a cíli

- vědět, co, kdy a proč nabízí
 - umět „kočírovat“ činnosti směrem k „radosti z konání“;
 ž á k - účastník (v tom případě)

- koná, objevuje, shromažďuje „materiál“, „nabíjí se“.

V období práce s dětmi vyššího školního věku a staršími:

p e d a g o g

může - nabídnout řadu dalších setkání s metaforou z nejrůznějších oblastí

- nabídnout další možnosti aktivního konání, teď už nejen spontánní, ale i „vlastním výběrem korigované“ tvořivé i tvůrčí činnosti v souvislosti s metaforou

nemůže - vědět, co žáci nabídnou, čím a jak odpoví v rámci spontánního vyjadřování, ale zejména jak přijmou a vezmou za svou možnost vybírat, tvořit vědomě, hledat kritéria, nadhlížet své konání (na to může být pedagog ještě víc zvědavý!)

měl by - se pokoušet společně se žáky nadhlížet a sledovat postup a smysl činností vzhledem k procesu a cíli

- vytvořit pro toto nadhlížení „klíma“

- umět to všechno „kočírovat“ tak, aby k radosti bylo nejen konání, ale i poznání o konání;

ž á k - účastník (v tomto optimálním případě)

- dále koná, objevuje, shromažďuje „materiál“, „nabíjí se“, a

- „dohmatává se“ k nadhlédnutí:

„Já zde teď takto konám“ - přičemž:

Já = já (které je dáno)

zde = zde (které je dáno)

teď = teď (které je dáno)

takto = TAKTO, které jsem volil, vybral, a to, kterou variantu jsem zvolil, tato uplatněná varianta je „můj kód“, „můj“ způsob sdělení konám = vyjadřuji se, sděluji, komunikuji (všemi prostředky, zejména pohybem a slovem.)

V žádném z těchto období by

p e d a g o g

neměl - uplatnit ani jediný námět nebo „možný postup“, uvedený v této práci, bez pochybovačského puzení dokázat, že pro jeho žáky lze najít variantu lepší.

K otázce 3

Kromě už v „úvahách“ uvedených cílů - otevírání cest ke smysluplné komunikaci a k poznávání sebe samého - se dá do jisté míry „vytříbit“ cit pro „kvalitu“ metafory. Pro její sdělnost, hloubku, smysluplnost, přesnost, obraznost, účinnost, sílu, „iluminativnost“, schopnost „být ztělesněním myšlenky“.

Toto cítění se zcela určitě nedá „naučit vyučováním“, tj. vysvětlit, zdůvodnit, nacvičit. Už proto ne, že se tříbí přímo úměrně délce období v němž jsou znovu a znovu „vychutnávány“ (nikoliv hodnoceny nebo dokonce vyhodnocovány) jednotlivé příklady a pokusy, ale kdy navíc mají možnost být „tříděny časem“. Které metafory nám utkvívají, zůstávají trvalou součástí našeho pohledu na „věci tohoto světa?“ Se kterými trvale souzníme? Kterými jsme stále „oslovováni“, kterými sami (i po čase) oslovujeme?

Naštěstí kromě „vyučování“ existuje také „odkrývání cest“, „společné putování“ a „ubírání se“, a tak lze prostě jít po určité cestě, společně zkoušet, donekonečna obměňovat, poslouchat, dívat se, vnímat, hledat, k něčemu „docházet“, „doputovávat“, „dobírat se“. (A dobrat se vlastních kritérií, jimiž mohu poměřovat své vlastní konání, jeho způsob, to je „štreka“.)

Pro tuto cestu samozřejmě nemůže existovat návod, a už vůbec ne návod vyčerpávající. Jen možnost dát impuls, podělit se o úvahy a pokusit se nabídnout několik námětů a postupů z nekonečného množství možných. Tak je míněna moje práce.

K otázce 4

Motivovat dostatečně zajímavě a přesně děti (i ty starší) pro nejrůznější „podivuhodná“ konání, komunikovat s nimi nejen „ve svrchní vrstvě myšlení a cítění“, vytahovat „na světlo Boží“ skutečný význam slov, to vyžaduje najít si řeč plnou „nepřesně přesných“ a „přesně nepřesných“ formulací a obrátů. Takže si vlastně člověk zvykne mluvit řečí plnou uvozek. A pak jí i píše.

II.B. Náměty, východiska, popisy možných postupů s dětmi předškolního a nižšího školního věku

Námět č. 1: „Jména a názvy“

Východisko: Zjištění, že dáváme „vlastní“ jména všemu co je nám blízké, k čemu si vytvoříme vztah.

Popis možného postupu:

- a) Jaká jména mají vaše hračky?
- b) Které předměty u vás doma dostaly jména nebo zvláštní názvy?
- c) Jak u vás doma říkáte například malému polštářku, který bývá na posteli kromě velkého polštáře?
- d) Jak se jmenují skřítkové v knížce J. Filgase „Bráška Lajdáček“? Stvoříme si „palouček“ se skřítky, pojmenujeme je. (Motivace učitelky mateřské školy Věry Klechové.)
- e) Jaká jména navrhuje „jednotlivcům“ ze sbírky zvonků, klíčů, knoflíků, kamínků, klobouků, hrnečků apod.?

Ukázky variant, které z podnětů vyplynuly:

Jména, kterými děti pojmenovaly textilní hračky (nižšího školního věku):

- opice, opičák - Piki, Kolita, Mičuda, Riks
- slon, slonice - Bob, Hrom, Kana
- psík - Kolečko, Vilda, Ringudin
- žirafa - Fína, Sáva, Kristýna

„Rodinné „ názvy malých polštářků (z rodin dětí různého věku):

- macourek, šerynka, kapricek, miňánek, hajda, prcek, ušan, chlupáč, ducánek atd.

Jména pro skřítky (dětí mateřské školy):

- Dýlnek, Larka, Travěnka, Lístek, Pecivál, Vlasominka

Jména pro zvonky (starší děti):

- veliký hnědý keramický - Ondřej, Bivoj, Olbram
- menší hnědý keramický s bílým lidovým vzorem - Venca, Rozára, Majdalena
- kovový s jasným zvukem - Jiří, Vítězslav, Jason
- maličký kovový - Julínek, Bilibánek, Ježíšek
- kovový s dřevěnou ručkou - Školník, Stanislav, Úředník

- bílý porcelánový s modrým motivem větrného mlýna - Olaf, Van, Zvonek
- porcelánový s kytíčkami - Bětka, Fanyнка, Bábinka.

Poznámka:

Jde o rozvíjení schopnosti uplatňovat cítění pro specifické souvislosti mezi slovy, mezi předměty a jejich názvy a jmény, ale také o vytváření prostoru pro možnost těšit se z toho, že je nápad vysloven, že je přijat a že je popřípadě i podržen v paměti. Nejde tedy zatím o žádné tvoření metafor, ale přesto si připomeňme:

„... slova, o něž jde ... mají společnou skupinu významů akcesorních, tj. oněch neurčitých, rychle s střídajícími představ, jejichž shlukem bývá osnový význam každého slova doprovázen...“

A budeme-li chtít později vyhledávat a „vychutnávat“ např. pojmenování rostlin (prýsec kolovratec, kokoška pastuší tobolka, rdesno hadí kořen, mochnička husí ...) a pak také sledovat uplatnění nebo parafrázování těchto názvů v poezii (Jan Skácel: . pelyněk pamětníček - chřestítka trav ... když sládnou hrušky ovesňáčky ... líbeček dávný z časů mamínčiných... na tvrdém loži z psího vína smog v kosatcích plení ...), budeme mít na co navazovat.

Námět č. 2: „Naše rodina“

Východisko: Zvonky, kamínky, knoflíky, klíče, hrníčky z předchozího námětu.

Popis možného postupu:

- a) Vyber ze skupiny zvonků „vaši rodinu“, „postav ji“ na stolek.
- b) Zkusíme, jak vaše rodina „rozmlouvá“. Chceš kvůli zvuku některý zvonek vyměnit?
- c) Jak to u vás vypadá, když ...(navrhnete situaci sami). (Jak kdo reaguje, co kdo „říká“?)

Varianty, které z podnětu vyplynuly:

„jak to u vás vypadá, když ...“ (9ti letí):

- přinesu domů zatoulané kotě
- přijdu s roztrženým tričkem
- maminka není doma

- se na mě brácha naštve
- zapomenu koupit chleba
- jsou naši pohádaní
- se vypravujeme k babičce

Poznámka:

Toto cvičení může mít výrazně diagnostický charakter, může však být také například východiskem při hledání klíče pro divadelní ztvárnění pohádky nebo povídky oživenými předměty - loutkami.

NÁMĚT Č. 3: HÁDANKY

NÁMĚTY - NIŽŠÍ VĚK

Námět č. 3: „Hádanky“

Východisko: Lidové hádanky

*Na celý les prší,
na čtyři jedličky ne.
(Ovce v dešti)*

*Plná škola dětí
a nevědí, kudy ven.
(Makovice)*

*Znám já chalupníka,
co nikdy chalupu neprodá.
(Hlemýžď)*

*Malučké, čerňučké,
velkou kládou pohne.
(Blecha)*

*Dům hučí,
hospodář v něm mlčí.
(Voda, ryba)*

Popis možného postupu:

- a) Dáváme si navzájem hádanky. Hádáme. Znáte jich hodně?
- b) Vyhledáváme, „sneseme“ jich co nejvíc.
- c) Dám vám několik hádanek, všechny mají stejné rozluštění:

*Mezi dvěma horama
bije beran rohama.*

*Mosazné zvíře
v kamenném chltvě,
když si zařehce,
slyšet je na tři míle.*

*Tělo nemám
a srdce mi přece bije.*

(Zvon)

*V lese se to narodilo,
doma se to přistrojilo,
v rukou to pláče.*

*Les třeští,
beran vřeští,
kůň po tom chodí,
nic tomu neškodí.*

*Veselé dřevo
vesele zpívá,
kůň na beraně
ocasem hýbá.*

*V lese narozeno,
skopcem potaženo,
koněm hovoří.*

(Housle ze dřeva, struny
z ovčích střev, smyčec
z koňských žíní)

- d) Další podobná skupina hádanek; zkuste uhádnout sami a odpověď - řešení (předmět přirovnávaný) nakreslit:

*Malý domeček
plný koleček.*

*My máme doma takového staříčka,
ve dne v noci chodí,
a cesty mu neubývá.*

(Hodiny)

*Visí to, neví kde,
bije ti, neví koho,
ukazuje, neví kam,
počítá, a neví kolik.*

*Nejí to, nepije to,
ve dne v noci chodí to.*

- e) Pokusíme se vymyslet hádanku - my budeme vědět rozluštění - určíme si ho - potom ho „začarujeme“ do hádanky.
f) Co mají společného tyto hádanky? Pokusíme se vymyslet podobnou?

*Bílá jsem, den nejsem,
černá jsem, noc nejsem,
zelená jsem, tráva nejsem,
ocas mám a kráva nejsem.*

(Straka)

*Zelená jsem, tráva nejsem,
žlutá jsem, vosk nejsem,
sladká jsem, med nejsem,
tvrdá jsem, kost nejsem,
ocas mám, pas nejsem.*

(Mrkev)

*Od stavu jsem, hrabě nejsem,
člunek mám, rybář nejsem,
paprsky mám, světlo nejsem.
(Tkadlec)*

*Na vodě se točí,
nic se neomočí.
(Vitr)*

- g) Co mají společného tyto hádanky? Pokusíme se vymyslet také takové? (Užijme označení „to“ a povíme, doplníme, co o „tom“ říct chceme.)

*Je to za troniček
a je toho plný pokojíček.
(Slunce)*

*Chodí to po dvoře,
hned leží, hned oře.
(Vepř)*

*Jde to vodou,
nešplouchá to,
jde to lesem,
nešustí to.
(Slunce)*

*Ráno je to zelené,
v poledne bílé,
navečer červené.
(Strom: listy, květy, ovoce)*

*Čtyři rohy,
žádné nohy,
chaloupkou to pohne.
(Hlemýžď)*

*Má to čtyry rohy,
žádné nohy,
očíma to břínká.
(Chaloupka, okna)*

- h) A teď hádanky, kde to, co máme uhádnout, je nově pojmenováno, nazýváno jinak, „začarováno“ do jiného slova, názvu. (Není užito jen slůvka „to“, nebo jen vyjmenovány vlastnosti, byť i zajímavým vylučovacím způsobem „jsem-nejsem“, nebo „mám-ne-mám“.) Zkus i takovou vymyslet, napsat, nakreslit.

*Hliněná zahrádka,
dřevěná pastýřka
honí v ní prasátka.
(Hrnc, vařečka, škvarky)*

*Otec se směje,
matka pláče,
dcera na sebe
sedmeru barvu bere.
(Slunce, déšť, duha)*

*Sedí panna v síti,
oči se jí svítí.
(Žabka)*

Železné ptáče
přes ploty skáče,
koudelný ocas má.
(Jehla, nit)

Pannou v lese,
babou v domě,
po jizbě běhává,
pod lavicí spává.
(Březové koště)

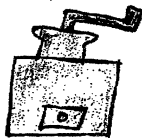
Na našem dvoře leží staříček,
má tolik ran,
kolik je na světě vran.
(Špalek na sekání dřeva)

Ukázky variant, které z podnětu vyplynuly:

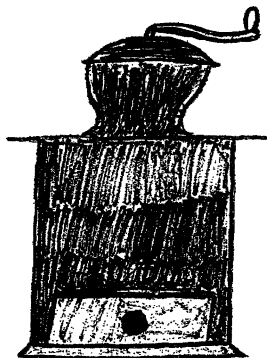
jsm pán
o jedné noze a nikdy
jedlém klobouku.

jsm myška,
která ocáskem jen lácí,
co pořýká!
ven vystrčí.

jsm hraad, plný holíčků.
Kdo do mne vsoupe, živ
nemůže.

Poznámka:

Připomeňme si: „V metafoře se jedno slovo nahrazuje druhým na základě podobnosti jejich významů podružných. Ale tento základ podobnosti není uváděn a čtenář nebo posluchač musí sám onu podobnost zjistit a uvědomit si, proč je obvyklé slovo nahrazeno jiným. Jen tak metaforu pochopí. Čím více je podružných významů, spojujících dvě slova, z nichž jedno je zástupkou druhého, tím je metafora účinnější.“

Jak formulovat dětem úkol, aby hledaly tu nejvhodnější zástupku, přirovnávající předmět?

Mohu pouze ze zkušenosti uvést své varianty motivace:

Zkus najít druhé slovo, do kterého „se promění“, za kterým „se ukryje“ to, co má být uhádnuto. Slovo by se mělo dobře „hodit“, mělo by „trochu ukrývat“ a „trochu napovídat“, mělo by do hádanky „patřit“ „být to pravé“.

Námět č. 4: „Co by byl, kdyby byl...“

Východisko: Otázky - Jak dobře se známe, co o sobě víme,
jak se navzájem vidíme?

- Jak mě vidí ostatní?

Popis možného postupu:

- a) Hádanky a hádání bývají často základem společenských her. Hra „Co by byl, kdyby byl ...“ patří k nejmilejším. Jak se hraje? Ten, kdo bude hádat, se vzdálí; ostatní hráči se domluví na jednom ze členů hrající skupiny, ten má být uhádnut. „Hádač“ přichází a ptá se jednoho po druhém otázkou typu: „Co by byl (ten, koho mám uhádnout), kdyby byl rostlina? (... kdyby byl pták, zvuk, barva, pokrm, koření, stavba, stroj, dopravní prostředek, výrobek ze dřeva, výrobek z kovu, hudební nástroj, hudební skladba, postava z pohádky; co by byl, kdyby vydával světlo, teplo, vůni atd.) dotázaný vyhledá představu, která se - podle jeho názoru - nejlépe hodí k hádanému. Z mozaiky odpovědí, které hádající získá, by pak měl složit obraz hádaného.
- b) Zvažme, je-li třeba hrát hru jen takto. Co možnost klást otázky (stanovit si třeba jejich počet) všem společně a třeba i diskutovat na téma „pro mne by byl spíš...“? Bývá to zapletenější, ale zajímavější.

Ukázky variant, které vyplynuly ze hry:

O spolužačce (8-10letí):

- Byla by petrželka, ale ještě nezralá. Trochu voňavá.
- Skříňka na knížky, zabouchnutá.
- Světle žlutá barva, sem tam červená kaňka, někde modrá tečka.
- Úplně malý domek, ale s velikou zahradou.

O spolužákovi (stejně staří):

- Byl by docela dobrá kytara, ale někdy jí praskne struna a pak se nedá poslouchat.
- Reflektor na autě, co pořád oslňuje.
- Loď, ale ještě nedodělaná.
- Kamna, co topí každou chvilku jinak. Buď je vedro nebo zima.
- Úplně nové vynález, ještě se ani neví, na co bude.

Poznámka:

Ten, kdo má být uhodnut, musí samozřejmě také odpovídat na otázky. (Bývá zajímavé, jak kdo sám sebe vidí.) Hádaným členem skupiny může být popřípadě i hádající. Hra se dá hrát i tak, že hádaná osoba není přítomna, je pouze určena okruhem možných. (Někdo z rodiny, postava z filmu, z knihy.) Musí být ovšem dobře známá. A ještě: Nikdy by se nemělo vyžadovat zdůvodnění, tedy ono „kdyby byl, tak by byl..., protože „!

Připomeňme si: „...Pokud jde o druhý význam, ... ten se ustaluje v referenčním poli, jež není charakterizováno přímo a **nemůže** být proto náležitě popsáno běžnými přívlastky.“

A také „... simultánní vědomí o obou předmětech, které není redukovatelné na jakékoli porovnání obou předmětů.“

A ještě: „Co by byl, kdyby byl ...“ hrávají velice rádi nejen dospívající, ale i dospělí.

NÁMĚT Č.5: NA PROMĚNY

NÁMĚTY - NIŽŠÍ VĚK

Námět č. 5: „Na proměny“

Východisko: Pro hry, které hráváme, míváme chuť vymyslet si obměnu.

Popis možného postupu:

- a) Hra na honěnou může vypadat třeba takto: zvuky tří nástrojů (trianglu, bubínku, trumpety) nás budou zastavovat a „proměňovat“ - „začarovávat“. Vymyslete si sami, v co by vás mohl proměnit zvuk trianglu, zvonivý a jasný. (Zkuste volit radši předměty - měníme-li se např. „pouze“ v lidi určité profese, nebo ve zvířata, užijeme většinou nějakého vnějšího znaku. Hledejme tedy těžší proměnu, něco, čemu se určitě nebudeme moci podobat, pro co nemáme žádný obvyklý pohybový ani zvukový znak.) Jaký účinek bude mít rachotivý zvuk bubínku? V co nás promění pronikavý tón trumpety? Každý si pravděpodobně pro společně zvolenou proměnu najde jiné pohybové a zvukové vyjádření. Navrhněte další, čtvrtý zvuk, který vás bude „odčarovávat“, aby honička mohla pokračovat.
- b) Vyzkoušíme, jak hra „funguje“. (Přerušovaná honička buď jenom cvičí přenášení pozornosti a rychlé soustředění pozornosti

na jinou činnost, nebo - v případě, že si určíme pravidlo „kdo se zmýlí, sám ze hry vystoupí“ - i schopnost poznat svůj omyl a reagovat na toto poznání.)

- c) V další variantě by mohly proměny „fungovat“ i při vlastním honění, vaše návrhy tomu ale musí odpovídat. „Role“ mohou být výhodné jednou pro honícího, jindy pro honěné. (Na rozdíl od obvyklých - také vlastně „proměňovacích“ honiček „Na kočku a myš“, „Na rybičky“, „Na zajíce a lišku“, „Na Peška“ - si tentokrát s proměnami víc pohrajeme.

- d) V rámci honičky jsme přece jen neměli dost času, takže se často ke konci hry proměna odbyla jen tak „halabala“. Při vymýšlení a upřesňování proměn však bylo „kouzlení“ zajímavé.

Budou nás bavit samotné proměny? Dokážeme si představit, jak „si asi připadá“, jak „se cítí“, jak a co „si o sobě myslí“ například

- malé červené rajske jablíčko
- tlustá dýně na kompostu
- pálivá malá paprička
- sladká kulička hrášku v zeleném lusku?

Necháme do sebe představu „vstoupit“ - bude to určitou chvíli trvat (můžeme tuto dobu vyznačit např. tukaním dřívky); po chvíli, když jsme „proměnění (ne podobou, ale onou představou, pocitem), můžeme spolu chvíli „brebentit“, „žvanit“ (něco oznamovat, vyptávat se, dožadovat se, svěřovat se, dokazovat, přesvědčovat). Tak může v docela krátké chvíli, kdy dřívka přestala tukat, zaznít „jazyk hrášků“, „dýňština“ nebo „paprikovština“

- e) Obdobně si můžeme zahrát na různé kusy oděvů, nábytku, na domy a stavby, předměty z kuchyně apod.

- f) Proměny se mohou stát i hádankami. Jako určitý klíč k nim si však určíme alespoň prostředí, ze kterého si „svou“ hádanku vyberete.

Tak například bychom mohli hádat, ve který předmět

- z tělocvičny
- z ordinace
- ze spižírny atd.

jste se před našima očima změnili. Taková „vnitřně pocitově tvarově zvuková“ hádanka přitom může a nemusí „být k uhodnutí“. Uhodneme-li totiž, máme radost z rozluštění; když neuhodneme

a poddáme se můžeme se výborně pobavit, jestliže mezi tím, co to bylo a tím, co jsme viděli, „zajiskří“, protože šlo vlastně o hádanku - žert. Takže máte možnost i vědomě dávat buď „hádanku k uhodnutí“, nebo „hádanku k neuhodnutí“.

Ukázky variant, které z podnětů vyplynuly:

Návrhy proměn pro honičky (8-10letí):

- pro typ a)	- pecka v třešni	
	- rtuť v teploměru při horečce	(triangl)
	- zkažené vejce	
	- bolavý zub	(trumpeta)
	- pětka pod diktátem	(bubínek)
- pro typ c)	- korálky a navlékací jehla	(triangl)
	- dřavý hrnec a kapky vody	(trumpeta)
	- hřebíčky a magnet	(bubínek)

Poznámka:

Toto hraní může být jedním z prvních cvičení, směřujících k vstupování do role; na prvním místě není „podobat se“, „stát se“, ale „najít v sobě“ a „vyjádřit“.

Rozlišení hádanek „k uhodnutí“ a „k neuhodnutí“ se může později stát základem pochopení sdělnosti znaku.

II. C. Náměty, východiska, popisy možných postupů s dětmi vyššího školního věku a staršími

Námět č. 6: „Řetízky“

Východiska: Lidové říkadlo „Byl jeden domeček“

„Čarohrátky“ Věry Provazníkové

„Podzim“ Ivana Wernische

*Byl jeden domeček,
v tom domečku stoleček,
na stolečku mistička,
v té mističce vodička,
v té vodičce rybička.
Kde je ta ryba?
Kočka ji snědla.
Kde je ta kočka?
V lesy zaběhla.
Kde jsou ty lesy?*

*Na prach shořely.
Kde je ten prach?
Voda ho vzala.
Kde je ta voda?
Voli ji vypili.
Kde jsou ti volí?
Páni je snědli.
Kde jsou ti páni?
Na hřbitově zakopáni.*

Věra Provazníková

Slepička

*V křoví trníčko,
v trní zrníčko,
v zrnku slovíčko.
V tom slově písnička,
v písničce slepička.
Slepička kvokne,
zrníčko spolkne -
se zrnkem písničku,
co byla v zrníčku.*

Psaníčko

*Zelený doubek,
v doubku holoubek,
v holoubku vajíčko,
v něm bílé psaníčko.
V něm bílé peříčko -
kde jsi, holubičko?*

Modrá ryba

Modrá ryba,
v rybě moře,
v moři hora
a v té hoře
tři komnaty -
v jedné lože.
Na tom loži
panna pláče,
naplakala
slzí moře.
V moři ryba,
ryba v síti.
Přijde rybář,
rybu chytí -
a v té rybě
perla bílá,
jako by to
slza byla.

Panna začarovaná

Kamenná skála,
v té skále plamen,
v plameni horal,
v té hoře pramen.
V prameni žába,
v té žábě bába,
v té bábě panna -
začarovaná.

Zvonička

Za kopcem kopeček
a na něm zvonička.
V zvoničce zvoneček,
ve zvonku ovečka.
V ovečce beránek
jako když sněží.
Jak zvonek vyzvání,
beránci běží.

Ivan Wernisch

Podzim

V tom podzimu zahrada.
V zahradě dům
V domě skříň.
Ve skříni zimník
V kapse mušle.
V moři zahrada

V zahradě dům.

V domě skříň
Ve skříni zimník.
V kapse mušle
Zahrada v moři.
V ní podzim

Popis možné varianty postupu:

- a) S řetěžením slov (a tedy i obrazů) si hraje lidové říkadlo, básnička, písnička pro děti, i básník, který tímto způsobem zachycuje svůj pocit jednoho okamžiku v jedné roční době. Přečteme si je.
- b) Zkusíme i my „vyslovit se“ o něčem podobným způsobem? Od kud - čím začneme, o čem to bude? Kam nás „řetízek“ zavede?
- c) Přečteme, co nám hra „přinesla“, potěšíme se „putováním“ po

cestách, které naší představivosti otevřela tentokrát vlastně forma. Ukázky nápadů, variant, které z podnětu vyplynuly:

Na téma „noc“ (dospělí):

Noc

*V té noci zima
V té zimě světlo
V tom světle ticho
V tom tichu stříbro
V tom stříbru dech
V tom dechu člověk
V tom člověku teplo*

Noc

*V té noci zámek
V tom zámku králík
V králíkovi měsíc
Na temné obloze králičí ouško
Noc v zámku
Zamčená noc
Hvězdy utíkají pryč
Králík v noci
V králíkovi zamčený měsíc
V noci*

Noc

*noc je v noci
v noci je noc
je to na mě moc
pomóc*

Noc

*V té noci moc
V té moci cosi
V tom cosi strach
V tom strachu bezmocnost
A v bezmoci tma
Po té tmě - den*

Noc

*V té noci hora
V té hoře tma
Nahoře měsíc
V obloze díry*

Je noc

*v té noci spánek
Ve spánku sen
v tom snu svítání
a po něm zas šero
a v šeru tápání
co se v noci dělo*

Na různá témata (13-15letí):

Tma,

*ve tmě oči,
v očích moře,
na moři loď,
na lodi bílý racek*

Bota,

*v botě číslo,
v čísle hodiny,
v hodinách stres,
v stresu rodičové.*

Radost,

v radosti úspěch,
v úspěchu zrada,
ve zradě pomsta,
v pomstě nenávist,
v nenávisti nakažlivost,
v nakažlivosti naschvály,
v naschválech legrace,
v legraci kamarádství,
v kamarádství štěstí,
ve štěstí radost.

Leden,

v lednu zima,
v zimě sních,
ve sněhu voda,
ve vodě rybička,
v rybičce kostičky,
v kostičkách fosfor,
ve fosforu chemie,
v chemii smrt,
ve smrti rakev,
v rakvi člověk,
v člověku strach,
ve strachu zima,
v zimě leden,
v lednu.....

Rozhlas,

v rozhlasě zpěvák,
ve zpěvákovi hlas,
v hlasu alt,
v altu requiem,
v requiem Mozart,
a Mozart ve mně.

Vesmír,

ve vesmíru země,
na zemi hlína,
v hlíně život,
v životě touha,
v touze cíl,
v cíli konec,
na konci začátek,
na začátku Vesmír.

Lod',

na lodi námořníci,
v námořnících touha,
v touze ostrov,
na ostrově dálka,
v dálce ostrov,
na ostrově dálka,
v dálce ostrov,
na ostrově dálka,
v dálce.....

Poznámka:

Myslím, že nikdy není dost těchto cvičení na citění souvislosti obrazů. Vůbec na tvoření tohoto typu - a pak předčítání a naslouchání, vstřícné vnímání a společné čekání (s Janem Skácelem) na „cinknutí na dně písničky“. A přitom bez rozebírání, pitvání, vysvětlování.

A dodatek: jednou z možností objevovat, čím vším a jak intenzivně o sobě člověk při takové činnosti vypovídá, je hádání, kdo z nás asi jednotlivé, anonymně předčítané texty napsal. (Předpokladem je ovšem, že se členové skupiny opravdu dobře znají.)

Námět č. 7: „Herbáře, bestiáře, nomináře...“

Východisko: Báseň Františka Halase ze sbírky „Sépie“

Herbář

Sedmikráska: Rozkvetlý vosk ze zbytků Ikarových
křídel

Karafiát: Karafu svých voňavek Salambo protan-
čila

Růže: Rozprašovač parfému a pěna toaletních mý-
del

Pampeliška: Dětské hodiny když se stmívá

Lekníny: Utopená neviňátka. Kde je ten Herodes

Vlčí mák: Sansculotte v čapce frygické

Slunečnice: Oskar Wilde na korzo půjde dnes

Sněženka: Sněhurky spící konečky prstů umrzlé

Popis možného postupu:

- Přečtení; hlasité opakování těch metafor, které mi „sedly“ (po-
těšily mě, dotkly se mne, oslovily mě, v nichž to „cinklo“...).
- Pokusíme se napsat podobný herbář?
- Co zkusit „bestiář“? Užít „dodatku“ v podobě otázky jako F. Ha-
las v metafoře Lekníny, nebo v podobě „značky“? Ponechat
metaforu v podobě hádanky?
- Je možné vytvořit „nominář“?

Ukázky variant, které z podnětu vyplynuly:

Herbář (13 - 14 roků):

Čtyřlístek: Náhodné štěstí

Pampeliška: Pelíšek na komínku

Čekanka: Modrý strážník

Zlatý déšť: Sluneční vodotrysk v měsíční poušti

Kedluben: Žán Valžán

Třešeň: Sníh se špatným kalendářem

Fialka: Malá lesní ovečka

Hluchavka: Mladá dáma s vějíři v pantoflíčkách

Maceška: Navoněný žlutý buldok

Rozrazil: Modrý koberec pro déšť

Astra: Barevný ježatý štepovací hříbek

(16 - 19 roků):

Kopřiva: Na věky ztrestaný jízlivec

Narcis: Blondýn se zelenou botou

Jelení skok: Ďáblík získává duši nadutce
 Zvonek: Maličká klenba velké katedrály
 Kaktus: Zarostlý pomstychtivec
 Kaštan: Rozsévavč ježatých milodárků
 Kosatec: Tóny rekviem za Sárú Bernhardtovou
 Čekanka: Na co čeká modrá kočka?
 Slunečnice: Pevnost černého terče láká poutníka - odvaha
 je první krok k tobě

Bestiář aneb Hádanky o zvířatech (13-14 roků):

- Ponořené šupinaté mlčení; kéž by neexistovaly vánoce!
- Pyšný pán a budík dne. Slyšíte mě všichni?
- Jsem ušatá tíha; nesmějte se mi, za délku nosu nemůžu.
- Přidrží rukatá ohebnost. Pište mi na adresu: „Pátá lána u cesty“!
- Růžová chrochtavá žravost. A co oblíba národního jídla?
- Jsem faleš, polštářek z kožešiny, lovec. Myši, bacha!
- Skákající kapsář; zn. „S Rekrou k protinožcům“.
- Opeřený kulomet; zn. „Červené čepice jsou v módě“.
- Jsem plující bílá dvojka; miluji Čajkovského.
- Šmejdivá šed s ocáskem. Kočky? Brr!

Nominář (17-18 roků):

Jana: List frézie s droboučkým chmýřím pod mikroskopem
 Jakub: Jogurtový krém Danone s broskvemi a jablkama na dně nebo taky jedno léto pod kůrou jasanu
 Silva: Průhledná lepicí páska, která při strhávání dělá chrchr, nebo taky železné síto, ve kterém se při přesívání zachytily uschlé krovky broučků
 Lenka: Růžová mašle ve vlasech otulé dcerky paní továrníkové
 Patrika: To je paprika nebo taky pochromovaná pružina z velkého budíku
 Markéta: Jádra a kyselá šťáva z nitra královského jablíčka
 Zuzana: Cukrkancl v puse a našpuené rty
 Karel: Rozlámaná čokoláda na vaření
 Radek: Hromádka sirek na hnědém smírkovém papíře

Poznámka:

Psaní bylo východiskem i k pohybovému ztvárňování - k etudám na téma „kytky.“ Pohybová aktivita pak přinesla chuť rozšířit činnost o další variantu - zrodil se námět „Diáře“.

Námět č. 8: „Diáře“

Východisko: Báseň Vítězslava Nezvala ze sbírky „Pantomima“

Týden v barvách

N E D Ě L E ve stříbrném koloritu

Cukrářský pavilon s dětskými trumpetami věncí ji

Za lesní ohradou srnečci v pomněnkách spí tu

Naděle den Jiřin Vojtěšek a Marii

P O N D Ě L Í bývá liduprázdné

Najdete je ve výčepu s kořalkou

Toť byrů v němž všecko vázne

Toť dopis s úřední obálkou

Ú T E R Ý v modrém pyžama

Lehké melancholie rostou v květináči

Parník rozestřel nebe nad náma

Navečer harmonika s kytarou na pavlači pláčí

Den rolníků a zelinářek

mapě Ameriky podoben je ve své naději

Toť S T Ř E D A Slyš to trakař dělá nárek

Toť středa Slyš Zvonečky mezků v aleji

Listonoš přinesl psaní

Družičky nesou lásku z kostela

Otakárek fenyklový přiletěl za ní

Č T V R T E K den žlutých růží s odstínem do běla

*Vojáci na manévry jdou
Na hnědém koni přijel P A T E K
Slunce si hraje s kokaradou
a poslouchá vřeštící kolovrátek*

*Cyklista v závodním trikotu
Po promenádě krácejí dobrodruzi
Ze všech dní mám nejraději S O B O T U
Světácký den mé plavé múzy*

Popis možného postupu:

- a) Po přečtení: Mají pro vás dny také „své barvy“? Jaké?
- b) Zkusíme klást „vedle“ názvů dnů slova (názvy představ), která s nimi „nějak“ souvisejí.
- c) „Projdeme se týdnem“ - přejdeme ve skupině z jednoho konce herny na druhý zvolili jsme pravidlo, že po vyslovení názvu dne ujde každý takový „kus týdne“, jaký se mu pro ten který den „hodí“, takovým způsobem pohybu, jak onen den „vnímá“, jak mu „připadá“.
- d) Ke kterým dnům máme tedy podobný vztah? Jsou takové? Ke kterým se naše vztahy liší?
- e) V zadání c) jsme se „prošli“ jakýmsi „obecným“ týdnem. Rozpomeňte se na teď právě prožitý konkrétní týden. „Projděme se“ jím.
- f) Zkusme napsat „diář“ - obdobu „herbáře“. Pokusíme se ho ztvárnit i kresbou, malbou, koláží, grafickou technikou?

Jedna z variant, které z podnětu vyplynuly (19 roků):

Pondělí - blaničtí rytíři se probouzejí
Úterý - voda, co líně teče
Středa - rozlomený bochník chleba
Čtvrtek - chce čtvrtku po ránu
Pátek - rozepnutý kabát na jaře
Sobota - svoboda, která brzy umře
Neděla - pohřeb sedmi statečných

Poznámka:

„Procházku prožitým týdnem“ jsme na přání z pléna dělali i na poloviny, tj. jedna polovina „vzpomínala chůzí“, druhá se stala diváky. Došlo pak k hodnocení sdělnosti pohybové metafory. (Stalo se však také, že ně-

který pohybový projev nebyl metaforou, jen prostým naznačením v onom dni prožitého faktu, nikoliv pocitu z celého dne; objevilo se např. řízení auta, náznak sportovního výkonu, nesení nákupu. Bylo možné na tento rozdíl upozornit.)

Námět č. 9: „Klíče“ („Třináctá komnata“)

Východiska: 1. Předměty - různé klíče

2. Povídka Miloše Macourka „Klíče“ (úryvek)

3. Verš Jana Skácela

Miloš Macourek

Klíče

Náušnic je na světě hodně, náramků také, ale klíčů je na světě mnohem víc, klíče nikdo nespočítá a teď si představte, že se klíče domluví a uspořádají velké noční shromáždění, taková půlnoční scéna nemusí být k zahození, říkají si, dá se vytvořit i živý obraz, když na to přijde, klíče od domu a klíče od sklepa, klíče od půdy a od zahrady, klíče od skladiště a od hvězdárny, od skleníku, od seníku a taky od prádelníku a samozřejmě hotelové klíče, samozřejmě i chudinky hotelové klíče s těžkým závažím na nožičce, tolik klíčů pohromadě, to by mohlo být docela hezké, říkají si klíče, ostatně trochu zábavy nám neuškodí, jsme pořád v jednom kole, točíme se v zámku nebo ležíme pod rohožkou, co vlastně ze života máme, a přitom ta odpovědnost, a tak se na tom shromáždění klíče domluví, že budou žít jinak.

Jak jsme mohly být tak hloupé, říká klíč od vrátnice, jsme přece klíče ke všemu, když budeme držet pohromadě, může nám patřit celý svět, co říkáte, a klíče se nestačí divit, jak mohly být tak hloupé, že je to nenapadlo dřív, jsme přece klíče, říkají si, klíče ke všemu, a tak si slíbí, že budou držet spolu.

To bude krásné, volají na sebe, budeme chodit i na koupaliště, a proč ne, klíče od kabin patří přece k nám, a když budeme mít na něco chuť, otevřeme si konzervu, jsou mezi námi klíčky od sardinek, doufejme, a klíčky od sardinek zvednou své dlouhé hubené ruce

Jan Skácel

*„... a klíček kterým klíčí zrna
a lidé na klíč zamknutí“*

(Naděje s bukovými křídly)

Popis možného postupu:

- a) Uhádněte podle zvuku, co je v plátěném sáčku? Neříkejte nahlas, co to je.
 - b) Ubezpečte se hmatem (ohmatejte sáček s mnoha klíčky), že jste hádali správně.
 - c) Vzpomeňte si nebo si vymyslete hádanku na tento předmět a řekněte ji. (Tak poznáme, že jste hádali správně.)
 - d) Zavřete oči; klíče vysypeme a každý si hmatem vybere z hromádky jeden klíč. (Klíče jsou staré, všechny byly používány.)
 - e) Vyzkoušíme svou představivost; držíme v ruce vybraný klíč a zkusíme si vybavit zámek, do kterého mohl klíč patřit. Zkusíme si vybavit i předmět, na kterém byl zámek připevněn. Možná se nám vybaví i prostředí, do něhož předmět patří. Můžeme zámek „otevřít“? Můžeme „nahlédnout“, co uzavíral, co střežil?
 - f) Dříve než si navzájem sdělíme své představy, označíme - stále ještě se zavřenými očima - své klíče. (Každý dostane do ruky lísteček s vyperforovanou dírkou, tužku a kousek provázku) udělá na lístek značku a přiváže jmenovku ke klíči. Klíče pak uložíme pod šátek.
 - g) Po otevření očí popisujeme, co jsme viděli ve svém „vnitřním videu“, tedy představy, které byly vyvolány mimo jiné i hmatovým vjemem. Mohli bychom je nakreslit, namalovat?
 - h) Zkuste váš klíč vystříhnout z kousku měkkého kartonu!
 - ch) Zavřeme znovu oči a zkusíme najít hmatem svůj klíč. Přesvědčíme se zrakem - má moji jmenovku? Srovnáme klíč a jeho vystřiženou podobu.
 - i) Přečteme si úryvek z povídky Miloše Macourka.
 - j) Zahrajeme si „na proměny“ (viz námět č. 5), tentokrát na téma „klíče“.
- Jak se asi „cítí“, jak „si připadá“, jak „se tváří“, jak „se tvaruje a pohybuje“, jak „komunikuje“ („oznamuje, vyptává se, dožaduje se svěřuje se, vykecává se, brebentí“)

- klíč od sklepa, veliký, dlouhá léta používaný, důležitý
- klíč od garáže, ztracený v trávě před třemi lety
- klíček od tajné schránky)
- klíč od hotelového pokoje
- klíček od sardinek
- klíček od přepychového diplomatického kufříku
- klíč od spíže, ukrývaný vzadu na skříní
- paklíč, atd.,

ale i

- klíč houslový
- klíč k záhadě
- klíč k srdci

k) Přečteme si Skácelovy verše; jak jsme na tom my se svým „zamykáním“ a „otevíráním“ sebe sama? Jsme ochotni věnovat klíč k sobě samým komukoliv?

l) Víme, co znamená „otevřít třináctou komnatu“?

m) Návrh: Přineseme si uzavřenou skříňku. (Zalepenou krabičku, označenou jménem a opatřenou škvírou, podobnou jako na pokladničce.) Skříňky dáme za plentu. Každý z nás vystřihne z kartonu tolik klíčů, kolika z nás by byl ochoten se otevřít ve složitých životních situacích, ve „svěřovacích chvílích“, s vírou v upřímnost, s důvěrou. Za plentou dáme - jeden po druhém - klíče kdo skříněk těch, které jsme si vybrali.

Každá ze skříněk je teď pro svého majitele jakousi „třináctou komnatou“. Chceme ji otevřít? Nemusíme!

Varianty hádanek, které vyplynuly z podnětu c):

(13-15 roků):

- Do zámku patří,
ale zámecký pán to není,
točí se,
ale tančit neumí.

- Otočím se - smíš,
otočím se - nesmíš.

- Jsem současně sluha
i zámku pán.

Poznámka:

Námět „klíče“ je typickou ukázkou toho, jak se jednotlivá směřování v tvořivé dramatique prolínají (rozvíjíme zde nejen metaforické myšlení, ale i představivost, smyslové vnímání, pohybové a motorické dovednosti, schopnost objevování sebe sama, mimoslovní komunikace), i toho, že nějaké pevné dělení námětů a cvičení podle věkových skupin by bylo zavádějící; celou první část lze velice dobře dělat i s dětmi malými, ale ze zkušenosti vím, že ji neurazíme ani dospělí. Metafora zde funguje i v tomto smyslu jako svébytný „interakční můstek“.

NÁMĚT Č. 10: NA METAFORY

NÁMĚTY - VYŠŠÍ VĚK

Námět č. 10: „Na metaforu“

Východisko: Čtyřverší Jana Skácela

*važiči ticha směnárníci růží
ti, kteří pletou ze slov ténata
pro bosé ptáky roznašeči žízně
a dráteníci pastí ze zlata*

(Ze sbírky „Chyba broskví“)

Popis možného postupu:

- Čtení, každý sám.
- Čtení nahlas po jednotlivých obrazech, metaforických „viděních“, sděleních, z jak různých úhlů vidí autor básníky.
- „Docitování se“ sdělení, vychutnávání „napětí mezi slovem očekávaným a v daném spojení obvyklým a slovem na jeho místo vstupujícím“. (Jak krásně je Jan Skácel „važičem ticha“; jak nádherně označil nás: „bosí ptáci“.)
- Pozorování formy - srovnání s „obyčejnou“ hádankou.
- Pokusíme se vytvořit řadu metafor, vztahujících se k něčemu nám blízkému.

Ukázka nápadů, variant, které z podnětu vyplynuly:

Téma „Studenti“ (zpracovali 16 - 17letí):

- rajčata na zahrádce světa
- králíci z ošuntělého cylindru

- ubíječi nudy
- nenavlečené korálky
- keře mezi stromy
- nedovařené brambory
- noví Prométheové
- nepřebraná hromada ovoce
- „co teď a co potom“?
- labužníci života
- maringotky v dubnu
- armáda zraňující své protějšky
- sbírka kuriozit
- nevypálené džbánky
- mlčení po ránu
- nevyslovené otázky
- děravé kecky
- Vševedi bez tří zlatých vlasů
- kytky na louce, jedovaté, žhnoucí, bodlavé a vonící
- strojvůdci vlaku do budoucna
- pytle smíchu
- díry v plotě

Poznámka:

Připomeňme si: „Jsme schopni se zaměřit na nové významy a rozlišit je v rámci zkušenostního pole tím, že připojíme k již zavedeným slovům nově referenty. Prostřednictvím jistého typu volných variací jsme schopni objevit v naší zkušenosti vztahy jiných, odlišných významů z neomezeného množství aspektů či hledisek.“

A ještě dodatek: Při tomto cvičení je už popřípadě možné zabývat se i výběrem - pokusem o vytvoření básně - spíš básničky.

Námět č. 11: „Na barvy“

Východisko: Úvaha: Když nám „barevné“ dny připadají „loudavé“, „uspěchané“, „tančící“, „kolébavé“
- jak zareaguje naše tělo na pocit barvy?

Popis možného postupu:

- a) Část účastníků (skupiny se budou střídat) se usadí na okraji her-ny a stává se diváky. Druhá část, která má před sebou volný prostor, se domluví na barvě, ve kterou „se promění“. Divákům je neprozradí. Účinkující na chvíli zavřou oči, soustředí se na představu zvolené barvy, nechají se jí zaplavit, stanou se jí.
- b) V tomto soustředění, ale už s očima otevřenými, pak překonají prostor před sebou, přemístí se na druhou stranu místnosti. (Po-hyb úmyslně není nazván chůzí - formulace „přejděte v pocitu barvy“ by zde už příliš omezovala pohybovou kreativitu účast-níků; formulace - „překonejte jakkoliv prostor v pocitu barvy, kterou jste zvolili a přijali“ - je podnětnější.)
- c) Diváci jsou vyzváni, aby pojmenovali pohyb, který sledovali, způsob, jak kdo prostor překonával.

Potom - stále ještě bez hádání barvy

- co vám pohyb připomínal? (jaký byl?)

- která slova vás napadala?

A teprve pak -

nejprve: která barva to určitě být nemohla?

a potom: které barvy to bý mohly?

a nakonec: bylo by možné vyjádřit se i o barvách některými slovy, kterými jsme pojmenovali způsob pohybu?

- d) Zvolíme dvě různé barvy, v polovině prostoru se zastavíme, znovu zavřeme oči, proměníme se (jedna barva z nás mizí, jiná nás „zaplavuje“) a po chvíli dokončíme překonávání prostoru.
- e) Rozhovor s diváky (příjemci naší zprávy) je obdobný jako předtím.
- f) Je možné takto „barvy míchat“? Vytvořit situaci setkání, sply-nutí? Etuda je moc hezká, ale vhodná pouze pro dobře při-pravné jednotlivce: dva aktéři, kteří navzájem o svých barvách neví, postupují prostorem proti sobě, nabízejí svůj způsob pře-konávání prostoru. Při setkání (a setrvání ve společném po-hybu) se oba pokoušejí přijmout něco z pohybu (barvy) nabízené, něco si ponechat ze sebe, ze své barvy původní.
- g) Opět končíme rozhovorem, vyslovujeme co „nám šlo hlavou“, nechváváme v sobě doznívát nevyslovitelné.

Ukázky variant, které z námětu vyplynuly:

Pojmenování pohybu (různě staří):

- klidný, veselý, agresivní, studený (výrazy běžně užívané i pro barvy)
- schoulený, valící se, vznešený, vznosný, vzpřímený, toporný, zarmoucený, unavený, uzavřený, tíhnoucí k zemi, vysílený, otevírající se, vstřícný, toužící se vznést, odpoutaný, nadlehčený, urvaný.

Poznámka:

Otakar Zich říká: „Slovo musí být ztělesněním myšlenky, nikoliv jejím rouchem.“ Víím, že zde Zich nemyslí ztělesnění doslovně. Ale ani v činnosti, kdy opravdu ztělesňujeme svůj pocit z barvy, nesmíme vytvářet roucha, ale pokoušet se být barvou.

Námět č. 12: „Dvojice“

Východisko: Lidová písnička

*Pod dubem, za dubem
měla jedno, dvě
červená jablíčka
dala jedno mě.*

*Nechtěla je obě dát,
začala se vymlouvat,
že nemá, že nedá,
že je o ně zle.*

Popis možného postupu:

- a) Poslechněte si písničku.
- b) Proč se „vymlouvala“? Měla dát obě? Jak je to s lidskou dvojicí?
- c) Problém, kterým se zabývají generace, asi nevyřešíme právě my. Ale vždycky stojí za to „udělat si“ partnerské cvičení:
 - Vytvoříme dvojice podle chuti.
 - Pohybujeme se ve dvojicích v prostoru bez omezení, různými směry (měníme směr), jdeme energicky (abychom „nějakou cestu urazili“, abychom „došli“), stále „jsme“ dvojice, „fungujeme“ jako dvojice.
 - Zkomplikujeme si podmínky: místo normálního držení za ruce se budeme dotýkat jen vnějšími okraji malíčků; chodíme pokud možno stejně energicky, rozhodně ne v „tupém“ kruhu. Nemluvíme.

- Co jsme pozorovali sami na sobě?
- Vytvoříme ještě svobodnější dvojici: nedotýkáme se vůbec, ale vnímáme se, jsme naplno dvojicí, partnerem jeden druhému.
- Co jsme pozorovali? (Jak je to s vedením a podřizováním se ve dvojici?)
- Požádáme jednu dvojici, aby „putovala prostorem“ před námi-diváky; sledujeme jestli je možné poznat vede-li někdo, kdo to je, vede-li po celou dobu, nebo jestli vedení „předává“. Hovoříme o tom, co jsme viděli, jak to „vypadalo“.
- Požádáme jednu dvojici, aby přijala role:
A bude výrazně dominantní, jednoznačně určující vedoucí typ,
B typ submisivní, poddávající se, poslušný za všech okolností. Pozorujeme jejich „pout“. Všímáme si jejich držení těla, gest.
- Vytváříme a zkoušíme i jiné možné kombinace rolí. (Zajímává je například dvojice, kde oba partneři „ze zásady“ odmítají vést, rozhodovat. Nebo dvojice „samozřejmý, např. funkcí daný vedoucí“ a samozřejmý, daný „poddaný“, ovšem poddaný kverulant, zdržovač - typ „v očích horlivost, ale skutek utek“.)
- Nadhlédneme naše partnerské „putování prostorem“. Cítili jsme ho jako obraz hlubších významů a souvislostí? Aníž budeme tyto souvislosti dopodrobna rozebírat - můžeme si položit otázku odpovědnosti v souvislosti s vedením, rozhodováním? Povšimněme si slova „ohleduplnost“ a vybavme si naše pozorování, naše zážitky: kdy bylo nutno se ohlédnout? A kdo a kdy se obešel bez ohlédnutí?

Ukázky z písemných záznamů na téma „Co mi šlo hlavou“, aneb

„O čem to vlastně bylo“ (studenti Pedagogické fakulty):

- Hráli jsme to zpočátku hrozně „rozšafně“, pak jsme se čím dál víc museli soustředit. K dobru věci.
- Když jsem vedená, moc se odevzdávám, zlaxním.
- Jsem taková, že radši vedu?
- Nechat se vést a zůstat svůj je těžké.
- Jak snadno se dvojice rozpadá! Nebo funguje špatně - plouží se, motá se v kruhu.
- Ta role superposlušné byla nesnesitelná. Pro mě, ale nakonec i pro partnera.
- Je to opravdu ve dvojici tak složité?
- Nikdy mě nenapadlo, že výraz „hrbil se před ním“ je tak doslovný.

Poznámka:

„Prostorově pohybový“ obraz fungování dvojice vzniká při této činnosti vlastně samovolně, nezáměrně. Bývá dobrým „spouštěčem“ úvah a diskuzí; otevře však také prostor otázkám, do jaké míry bylo naše konání sdělné pro diváky a v jaké podobě bychom ho mohli záměrně užít ke sdělování jevištnímu, k eventuálním konkrétním pokusům.

Námět č. 13: „A co poetika...“

Východisko: Básně tří různých autorů na stejné (podobné) téma.
(Ch. Morgenstern, E. Frynta, J. Skácel)

Christian Morgenstern

Noční obraz

*Hlídací pes za ohradou -
(Pozor! Zlý pes!)*

*hlídací pes za ohradou,
v půlnočním čase kdes.*

*Psí zřítelnice žlutě žhnou
od měbláku pár kroků...*

*Pán je ten tam. Klenutou tmou
jdou stopy hvězdných cvoků.*

(Šibeniční písně)

Emanuel Frynta

Záhada

*Znám záhadnou obludu ze sna,
je nesmírně velká a děsná -
a i když mám jen
ten nejmenší sen,
tak ona se do něho vtěsná.*

(Písničky bez muziky)

Jan Skácel

*...
nóc jako vydra na klouzačce
svezla se s břehu šplíchl strach
a ptačím holátkům se zdálo
o lasicích a o sovách*

(Chyba broskví)

Popis možného postupu:

a) Čtení, každý sám.

b) Čtení nahlas (ne přednášení!) - jednotlivci „si ochutnávají“ slova textu, ostatní slyší.

- c) Čtení nahlas (jednotlivec), ostatní se pohybují v prostoru v „pocitu slov“, v „pocitu poetiky toho kterého autora“ (jehož tvorbu samozřejmě znají i z jiných textů, sbírek).
- d) Účastníci vytvoří skupiny, které „vymodelují“ ke každému textu „živý obraz pocitu“.
- e) Obrazy si navzájem předvedou. Pokoušejí se poznat - uhádnout.

Poznámka:

Cvičení se ukázalo být dobrým východiskem pro práci na konkrétní inscenaci ve fázi pokusů o postižení poetiky autora inscenovaného textu, pro nalezení adekvátního pohybového klíče.

III. Na prahu divadla a poezie

Smyslem sledování oné „nitky, o níž jsem mluvila v úvodu, určitého typu činností, procházejících celým cílevědomým procesem dramatické výchovy, je tedy jak plné rozvinutí schopnosti žáků vnímat a přijímat metaforické sdělení, tak rozvinutí jejich schopnosti určitým způsobem objevovat a pojmenovávat sebe sama; navíc je to i snaha přivést své svěřence na práh tvorby s vybavením, které jim umožní samozřejmě s metaforou pracovat, užívat ji, pokoušet se vědomě jejím prostřednictvím sdělovat.

Možnost (dá se říci spíš potřeba) všechny aspekty tohoto směřování naplňovat je ověřena v řadě tříd literárně dramatických oborů základních uměleckých škol, v řadě dětských divadelních souborů.

Nejprve chci poukázat na shrnující práci Dany Svozilové, ve které podrobně popisuje celý proces vzniku jevištního tvaru povídky Ludvíka Aškenazyho „Na jednom stromě“.

Se svolením autorky ocituji několik výňatků, ilustrujících, jak jediným námětem inspirovaný dobrý učitel dramatické výchovy nabízí svým žákům obrovské množství impulzů k tvořivé činnosti, jak otevírá prostor pro tvorbu jevištního tvaru a jak při tom počítá s tím, čím je předtím vybavil: s kultivovanou schopností metaforu vnímat, cítit, pracovat s ní.

Z kapitoly Základní otázky:

III. - Mohou nastat podobné situace v našem životě?

- Je to tedy příběh stromů, nebo to může být i metafora k osudu lidí?
- Můžeme najít konkrétní příběhy?
- Týkají se různá řešení i nás, můžeme se nějak poučit?

V. - Můžeme nějak prolnout obě roviny (příběh stromů, příběh lidí) tak, aby naše představení sdělovalo víc než jen konkrétní příběh jablíčka a ořechu?

- Čím to vyjádříme?

Z kapitoly Pohybové hry:

- Vítr se postupně dotýká stromů. Tím určuje dvojice, které musí svým postojem a pohledem vytvořit na danou vzdálenost sousoší vzájemného vztahu a vydržet tak až do konce hry - vytvoření kouzelné zahrady plné dvojic stromů.

V další fázi hry se mohou všechny dvojice začít současně pohybovat v prostoru zahrady, ale musí stále udržovat kontakt očima a danou výchozí vzdálenost, přestože jim dráhu kříží jiné dvojice.

Z kapitoly Prostředí příběhu:

- Každý se v duchu rozhodne pro jedno ze tří základních slov (strom, vítr, hlína). Jako hádanku pro ostatní připraví krátkou pohybovou a zvukovou etudu, kterou vyjádří slovo, které si vybral.
- Podle výběru jednotlivců se vytvoří tři skupiny. Každá si na svoje slovo zkouší různé asociační hry (hledá vhodná přídavná a podstatná jména, krátké věty, citoslovce, přiřazuje barvy atd.).
- pečlivě zaznamenává.

Ukázky:

Hlína

nudnost / lehkomyšlnost / keramika / od věků do věků / matka přírody / barevnost / za časů deště špinavá / mazlavost / za slunečních dnů má vrásky / těžkost / vítr je můj přítel / mám ráda stromy, protože je živím / jílovitost / teplo / vlhko / sucho / kamenitost / hrubost / vrstevnost / pružnost / máme rádi krtečky a žížaly / máme rádi když na nás padají shnilá jablka / když jsme mokří, tak čvachtáme / někdy jsme nebezpeční / pukliny / propadáme se / hlína má nejkrásnější a nejdůležitější vlastnosti / bez hlíny by nebyl život / no prostě - matka přírody / pocit příjemný /

Vítr

dobrý sluha, zlý pán / velký / suchý / silný / létavý / jemný / rozcuchaný / příjemný / listí / uragán / tornádo / vánek / přelétavý / vlasy / zima / podzim / drak / mlýny / větroň / elektřina / nestálý / hříva / kůň / louka / větve / strom / hedvábí / poezie / příchod jara / větrník / větrák / korouhev / mraky / chmýří / donašeč vůní / život / plachetnice / peříčko / vševěd / všudybyl / rozbitá okna / průvan / smetí / vlny / vlajka / zahradník /

Strom

pevnost / vůně / jistota / krása / pomoc / síla / samota / veselí / životodárnost / ochrana / láska / mír / mírnost / okrasa / ušlechtilost / inspirace / úkryt / užitečnost / přátelství / plodnost / vznešenost / udatnost / život / čtvero ročních období /

- Na základě těchto asociací má každá skupina čas na přípravu společné etudy. Pohybem, zvukem, popřípadě nejruznějším

materiálem (pruhem barevné látky, balicím papírem, provazem, igelitem) vyjádřit svůj pocit ze stromu, hlíny, větru. Vyměníme si použitý materiál, abychom si vyzkoušeli, jaké významy pro které slovo může nést a zkusíme vymyslet krátký příběh stromu, hlíny a větru.

- K dalšímu cvičení si vybereme příběh stromu. Všichni zkusíme projít všemi fázemi jeho života.

Z kapitoly Řešení:

... Najednou se objevila mnohem větší potřeba zabývat se závěrem příběhu. Má - může mít - mohl by mít - pozitivní řešení? Jak bychom jej zakončili my? Jaké se nabízejí varianty dalšího osudu oříšku a jablíčka?

(Slovo beznaděj a apatie nám teď pro pohádku připadala příliš smutná a bezvýchodná.)

- Zkoušeli jsme sami dopsat nový konec pohádky ...
- Psali jsme inzeráty, které by ořech a jablíčko mohli dát do novin, aby se opět našli.

Ukázky:

- Hledám svou stopečku, svůj ohryzeček, své jádérko, své zelené políbení, Zn.: Byli jsme dva. Ořech.
- Hledám svůj ojíněný závoj, své stříbrné štěstí. Zn.: S nahořklou vůní. Ořech.
- Kdo, prosím, znáte mého oříška zmateného, upozorněte ho na to, že čekám na jeho zelené políbení. Zn.: Prosím, čekám. Jablko.
- Najdi se, ty moje malá pecičko, máš jarní vůni a pěkně se leskneš. Zn.: Už pořád spolu.
- Hledám krásný jablko, bývaló přítelkyňu. Zn.: Čeká milující vořech.
- Hledám: Oříška se zelenou kropenatou slupkou, který má dobré, trochu natvrdlé jádérko. Jablíčko. Zn.: Nádherné společné chvílky prožité na zahradě.

Z kapitoly Zvuk - hlas - nástroje:

K prostředí zahrady, rozdělovny, obchodů jsme hledali zvukovou kulisu i prostřednictvím nejrozumnějších materiálů (trhání a mačkání papíru, zvuk igelitové plachty, zvuky vydávané různými předměty). Stejně tak jsme se snažili o zvukové vyjádření dějů a vztahů (růst stromů, přilétání a odlétání větrů, pomoc ptáků, nálada vánoc, ruch obchodu).

Z kapitoly Výtvarné hry:

Děti vybíraly odstíny barev, které by odpovídaly jejich náladě. Ve dvojicích pak na velkém pruhu papíru navazovaly kontakt malováním, rozpijením a prolínáním obou barev. Vznikl tak záznam vývoje vzájemného vztahu i výsledné barevné kompozice sounáležitosti.

Z kapitoly Hry s ořechy a jablky:

Vysypané ořechy na velkém balicím papíře vytvářejí různá zajímavá seskupení. Jak by vypadalo rozmístění ořechů na ploše, kdybychom chtěli vyjádřit

- že se jeden ořech straní ostatních
- je smutný a bojí se
- se cítí v bezpečí obklopen ostatními
- vyžaduje obdiv a uznání
- vede celou skupinu ořechů
- je jimi pronásledován a schovává se.

Ořechy jsme na papíře různě přemísťovali a skládali. Napřed s určitým záměrem podle zadaného tématu, potom jsme se naopak nechali inspirovat náhodně vzniklými obrazci, pro které jsme hledali názvy.

Potud ukázky, výňatky z práce Dany Svozilové. Samozřejmě jsem nevyčerpala úplně všechno, co by bylo možno uvést, všechny obměny činností, v nichž je rozvinuté cítění metafor a schopnost pracovat s ní už samozřejmým předpokladem. Myslím však, že i to, co jsem uvedla, je dostatečně průkazné nejen pro ty, kteří tuto působivou metaforickou inscenaci brněnského PIRKA měli možnost vidět.

Ze své vlastní zkušenosti „na prahu divadla“ bych chtěla uvést postup, jakým jsme hledali způsob sdělení pro situaci kácení stromu v inscenaci „Stojí hruška“.

Co předcházelo:

- Vyhledání nejrozličnějších pranostik, pověstí, povídek, pohádek a článků, svědčících o archetypální víře v existenci stromů, v nichž sídlí duch plodnosti (např. pro vesnici, dvůr, statek, hospodářství).
- Vyhledání zajímavých zpráv o zvláštních reakcích rostlin na chování člověka.
- Čtení básní, úryvků z knih, výroků a hádanek o stromech.
- Hry různých typů, v nichž jsme se zamýšleli nad životem a smrtí

stromů: uplatnění popisovaných činností - námětů „proměn“, „hádanek“, „řetízků“, „herbářů“, her „... co by byl, kdyby byl...“, „na metaforu“ atd.

K čemu jsme došli:

- Formou „proměn“ jsme také společně hledali možnost vlastním tělem zobrazit smrt našeho stromu. Protože však předcházelo mnoho povídání, v němž jsme se zabývali jednak tématem pověsti (strom plodnosti se sám dobrovolně odevzdává „osudovému úkolu“), jednak dalším životem stromů (hruška Karmazínka sama „nabídne“ své dřevo na kouzelnou kolébku), nikdo necítil skon stromu jako zraňující, násilné ukončení existence. Vznikl metaforický obraz, který byl potom - detailně dotvořený do výrazového a pohybového znaku - uplatněn na jevišti: postupné „vnímání koruny“ a „kladení se stromu na zemi“.

A zcela na závěr uvádím ještě dvě ukázky z „prahu poezie“ - první pokusy o tvorbu v této oblasti (žáci olomoucké ZUŠ).

Hana Konečná (15 roků)

Já a cesta na závody

Vajíčko

ve vlaku

úplně na měkko

žloutek je velký

točí se

a nechce pustit ke slovu

bílek

Vajíčko

v autobuse

na měkko

bílek konečně promluvil ale

žloutek se pořád vrtí

Vajíčko

v tělocvičně

na tvrdo

konec závodů a vajíčko

úplně na měkko

... 5. místo paráda.

Jarmila Hadamová (16 roků)

Samota

*Tvrdíme
jak jsme sami
a stavíme
bariéry
aby nikdo
naši samotu
nenarušil*

*Aby bylo o čem
hovořit
když prší
a my se sejdem s jediným přítelem
který si potají tuká na čelo
Potají
aby nebyl přístě
sám*

Soupis použitých pramenů z literatury

1. Frynta, E.: *Písničky bez muziky*. Praha, Albatros 1988.
2. Lamač, M.: *Myšlenky moderních malířů*. Praha, Odeon 1989.
3. Macourek, M.: *Láska a dělové koule*. Praha, Čs. spisovatel 1984.
4. Morgenstern, Ch.: *Beránek měsíc*. Praha, Odeon 1990.
5. Nezval, V.: *Moderní básnické směry*. Praha, Čs. spisovatel 1984.
6. Oliva, K.: *Theorie literatury*. Česká grafická Unie 1947.
7. Plicka - Volf - Svolinský: *Český rok*. Družstevní práce 1951.
8. Provazníková, V.: *Čarohrátky*. Praha, Albatros 1986.
9. Skácel, J.: *Naděje s bukovými křídly*. Praha, Mladá fronta 1983.
10. Svozilová, D.: *O cestě k inscenaci „Na jednom stromě“*. (skriptum) Brno 1993. - Dramacentrum.
11. Urbanová, A.: *Mýtus divadla pro děti*. Praha, ARTAMA 1993.
12. Wernisch, I.: *Včerejší den*. Praha, Mladá fronta 1989.
13. Zich, O.: *O typech básnických*. Praha 1937.
14. Zuska, V.: *Temporalita metafory*. Praha, nakl. Gryf 1993.